

Suomen varhaiskieliopit ja 1900-luvun kielentutkimus¹

Sakari Vihonen

Tutustuessani aikoinaan Suomen kirjallisuus -teoksen toiseen osaan (s. 139—162, 190—197) huomiotani herättivät kannanotot, joita Martti Rapola esitti ensimmäisestä eli vuonna 1642 ilmestyneestä Raamatun suomennoksesta ja seitsemän vuotta myöhemmin eli vuonna 1649 ilmestyneestä ensimmäisestä suomen kielen oppikirjasta.

Raamattua kääntämään asetettiin vuonna 1638 toimikunta. Sen puheenjohtajaksi määrättiin Eskil Petraeus, Turun lukion teologian lehtori, sittemmin akatemian professori ja rehtori, lopulta hiippakunnan piispa. Hän oli perehtynyt Raamatun alkukieleen ja hallitsi auttavasti suomeakin, vaikka oli syntyperältään ruotsalainen. Muut toimikunnan jäsenet olivat suomalaisia: Martin Stodius oli teologian lehtori, sittemmin Raamatun alkukielten professori akatemiassa, Henrik Hoffman oli Maskun, Gregorius Favorinus Piikkiön kirkkoherra. Komiteassa oli siis kaksi tutkijaa, Petraeus ja Stodius, joista Stodius hallitsi täydellisesti suomea, sekä kaksi suomen taitajaa, lounaissuomalainen Hoffman ja hämäläinen Favorinus.

Komitea sai hallitukselta toimintaohjeet: sen piti tulkita Raamattu puhtaalla suomen kielellä, jota kaikkialla Suomessa saatettiin ymmärtää. Martti Rapola arvioi komitean raamatuntulkinnan korkeatasoiseksi. 1642-vuoden Raamatussa on kehitetty suomen oikeinkirjoituksen, muoto- ja lauseopin sekä sanasto-opin periaatteita niin ansiokkaasti, että monia Raamatussa vakiinnutettuja käytänteitä tarvitsi ryhtyä kehittämään edelleen vasta 1800-luvulla. Rapolan mielestä raamatunkäännös osoittaa komitean jäsenien ymmärtäneen esimerkiksi tavalla suomen kielen ominaisluonteen ja suomen kielen viljelyn erityisvaatimukset. He jopa ovat osanneet pitää erossa kaikkialla Suomessa ymmärrettävät kielen yleiset piirteet paikallisista murteellisuuksista.

Vuonna 1649 ilmestyneen suomen kielen ensimmäisen oppikirjan *Linguae Finnicae brevis institutio* tekijöinä ovat 1638-vuoden komitean puheenjohtaja Petraeus sekä jäsenet Stodius ja Favorinus. Heitä ilmeisesti pidettiin aikansa parhaina suomen kielen asiantuntijoina, jolle oppi-

¹ 22. 4. 1978 pidetty väittäjäisten johdantoesitelmä. Väitöskirja: Sakari Vihonen, Suomen kielen oppikirja 1600-luvulla. Kieliopillinen ajattelu 1600-luvun suomen kielen oppikirjoissa. *Studia Philologica Jyväskyläensia* 11. Järvenpää 1978.

kirjanteko kenraalikuvernööri Brahen käs-kystä annettiin. Työn tulos oli aikalaisten mielestä käyttökelpoinen ja sitä suositeltiin 1642-vuoden Raamatun ohella suomen kielen opiskelun apuneuvoksi. (Heikel, *Filologins studium vid Åbo Universitet*, s. 54, 55; Vihonen, mts. 28—30.)

Kirjasuomen tutkimus Henrik Gabriel Porthanista Martti Rapolaan on ollut toista mieltä Petraeuksen oppikirjasta. Se oli liian suppea eikä sen — Rapolaa siteeratakseeni — »voi sanoa täyttäneen kohtuullisiakaan vaatimuksia». Rapola katsoo, etteivät tekijät ole osanneet erottaa suomen kielen ominaislaatuja. He eivät »pystyneet tekemään elävästä aineistostaan pitäviä päätelmiä eivätkä muodostamaan oikeita sääntöjä». Heidän näkökenttäänsä rajoitti latinan kielioppi, jota he pitivät esikuvanaan. (Rapola, mts. 194; Vihonen, mts. 32—34.)

Lyhyesti sanoen vanhan kirjasuomen tutkimus on päätynyt kahtalaiseen tulokseen 1638-vuoden komitean jäsenten suomen kielen viljelyä arvioidessaan. Toisaalta Petraeus, Stodius ja Favorinus ymmärsivät erinomaisesti suomen kielen luonteen Raamattua kääntäessään. Toisaalta he eivät lainkaan ymmärtäneet suomen kielen luonnetta oppikirjaa tehdessään. Tällainen tutkimustulosten vastakkaisuus johdattaa pakostakin kysymykseen: Minkä vuoksi 1600-luvun parhaat kielimiehemme, jotka osasivat moitteettomasti kirjoittaa suomea, eivät ole kuvanneet suomea sillä tavoin, että seuraavien vuosisatojen tutkijat olisivat hahonneet myöntää kuvauksen arvon ja merkityksen? Väitöskirja vastaa tähän kysymykseen.

1600-luvun suomen kielen oppikirjan negatiivisella arvioinnilla on pitkä perinne. Vhaelin kieliopin esipuheesta vuodelta 1733 jo todetaan, että Vhaelin *Grammatica Fennica* on katsottava aivan uudeksi suomen kielen kuvaukseksi, koska aikaisemmat (toisin sanoen 1600-luvulla ilmestyneet Petraeuksen *Linguae Finnicæ*

brevis institutio ja Martiniuksen *Hodegus Finnicus*) kieliopit eivät ole selvittäneet suomen kielen ominaislaatuja. On helppo huomata, että Vhaelin arvio sopii sellaisenaan myös 1900-luvun tutkimuksen arvioksi. Se osoittaa 1700-luvun kieliopillisen ajattelun jyrkästi muuttuneen 1600-luvun ajatteluun verrattuna ja välityneen perustaltaan sellaisenaan 1900-luvulle. Kieliopillisen ajattelun murroksen sysäsi liikkeelle latinan aseman yleinen heikkeneminen. Tämä rohkaisi grammatikot epäilemään latinan kieliopin teorian universaaliutta. Siksi he eivät enää pelkästään yrittäneet osoittaa, että kansalliskieli sopi latinan kaavaan, vaan pyrkivät ennen kaikkea etsimään sellaisia piirteitä, jotka erottivat kansalliskielen latinasta ja muista kielistä. Nämä 1700-luvun kieliopin päämäärät mm. Vhael tuo selvästi julki oppikirjansa nimiötekstissä.

Vhaelin kieliopin toteamus 1600-luvun suomen kielen oppikirjojen luonteesta on täysin oikea. 1600-luvulla Petraeus ja Martinius eivät edes yrittäneet tunkeutua suomen kielen ominaislaatuun. Kuitenkaan Vhaelin toteamusta ei ole tulkittava niin, etteivät 1600-luvun oppikirjat omalla aikanaan täyttäneet niille asetettuja tehtäviä.

1600-luvun grammatikon näkemys kieliopin yleisluonteesta käy selvästi ilmi Petraeuksen esipuheesta. Siinä Petraeus ilmoittaa mukauttaneensa suomen kielitä latinan kieliopin sääntöihin. Näin ollen *brevis institutio* ei etsinyt kansalliskielen ominaislaatuja — niin kuin nykytutkijat ovat olettaaneet —, vaan kuvasi, miten suomi sovitui koulujen kielinopetuksen teoreettiseen malliin, jonka yleispätevyyttä alansa tunteva kielimies ei 1600-luvulla epäillyt.

Nykytermein ilmaistuna 1600-luvun suomen kielen oppikirjoissa käytettiin kontrastiivisia, suomea latinaan vertailevaa menetelmää, joka osoitti, millaiset muoto- ja merkitysvastineet latinan muodoilla oli suomessa. Tällainen menetelmä

oli tarkoituksenmukainen niin kauan kuin suomea opiskeleva ulkomaalainen hallitsi vähintään latinan koulukurssin. (Huomattakoon, että 1600-luvun käsit-
 tyksen mukaan omaa äidinkieltä ei kenen-
 kään tarvinnut opiskella, koska sitä osatiin muutenkin.) Outoa kansalliskieltä tuttuun latinaan vertaillen opiskelija saattoi perehtyä suomen alkeisiin. Tämän jälkeen hän kykeni kehittämään suomen-
 taitoaan suppean oppikirjan kuvausta runsaammalla materiaalilla, jota tarjosivat esim. 1642-vuoden Raamattu ja joka-päiväinen käytäntö. (Vihonen, mts. 31, 187.) Periaatteeltaan 1600-luvun opetusmetodi vastaa nykyistä kontrastiivista tutkimusta, jossa vertailuperustana käytetään käännöskvivalenssia (vrt. Saja-
 vaara — Lehtonen, Lectio 4/1977).

Eriyisesti nominin sijaoppiin latinan järjestelmän on sanottu vaikuttaneen turmiollisesti (Vihonen, mts. 34). Petraeus ja Martinus näet tunnistivat suomesta vain kuusi sijaa: nominatiivin, genetiivin, datiiivin, akkusatiivin, vokatiivin ja ablatiivin. Jokainen nykysuomalainen taas tietää suomessa olevan ainakin 15 sijaa. 1600-luvun sijaoppi ei todellisuudessa ole niinkään perustelematon, kunhan sitä lähestytään 1600-luvun eikä 1900-luvun näkökulmasta.

Nyky-suomen sijat on nimetty lähinnä päätteiden mukaan. Sijoja sanotaan olevan niin monta kuin on erimuotoisia ja erimerkityksisiä päätteitä. Muilla sijoilla paitsi nominatiivilla, akkusatiivilla, partitiivilla, genetiivillä ja illatiivilla on vain yksi päte. Saman sijan eri rinnakkaispäätteillä on yhteinen merkitystehtävä.

1600-luvun suomen kieliopin sijat ovat nimeytyneet toisten perusteiden mukaan. Lähtökohdista ovat latinan sijamuodot, joille on annettu suomen merkitysvastineet. Näin ollen suomen sijan nimeämisperusteena ei ollut päätteiden muoto, vaan päätteiden merkitystehtävä lauseessa. Esim. akkusatiiveja eivät olleet nykyiset nominatiivin ja genetiivin kaltaiset, vaan yleensä ne muodot, jotka lauseyhteydessä olivat

samassa tehtävässä kuin latinan akkusatiivit. Näin vaikkapa muoto *Turcuhun* lauseessa »Hän meni Turcuhun» on akkusatiivin tehtävässä, koska latinan vastaavassa lauseessa »ivit Abogiam» esiintyy vastineena akkusatiivimuoto *Abogiam*. Sekä suomen muoto *Turcuhun* että latinan muoto *Abogiam* osoittavat paikan, johon *mennä* ja *eo* -verbien tekeminen kohdistuu. Nykytermein sanotaan, että *Turcuhun* on äskeisessä lauseessa intransiiviverbin paikallissijaobjekti, *Abogiam* taas perinteinen transiiviverbin akkusatiiviohjekti. Otan vielä toisen näytteen. Lauseessa »Näki sen hywäxi» muoto *hywäxi* on nominatiivi, koska latinalaisessa vastineessa »vidit quod esset bonum» muoto *bonum* on nominatiivi. Petraeuksen/Martiniuksen järjestelmässä nominatiivi ei ollut pelkästään päätteetön perusmuoto, vaan nominatiiveiksi laskettiin määräyhteydessä myös *xi, na, nä* -loppuiset muodot. Tällöin *xi, na, nä* tulkittiin enklittisiksi partikkeleiksi, koska niitä ei voitu pitää varsinaisina sjanloppuina. (Vihonen, mts. 89—93, 179, 180, 189, 190, 211.)

Käsite sija eli kaasus pidettiin 1600-luvulla erossa käsitteestä deklinaatio. Kaasus oli merkityskategoria. Deklinaatioissa taas lueltiin ja kuvattiin kaasusten muotojen esiintymät. (Padley, Grammatical Theory in Western Europe 1500—1700, s. 43.) Sijamerkitys saattoi reaalistua eli todellistua monipäätteisenä, jolloin erimuotoisilla päätteillä oli sama merkitystehtävä. Toisaalta yhdellä samanmuotoisella päätteellä saattoi kyllä olla useampiakin merkitystehtäviä.

Port-Royalin Grammaire générale, 1600-luvun yleinen kielioppi, luonnehti sijakategoriaa näin: sija on mentaali käsite, yhteinen kaikille kielille, mutta se todellistuu erimuotoisena eri kielten pintarakenteessa. Kansalliskielten varhaiskielioppien tekijät lähtivät ajatuksesta, että sijojen ilmaisimet *signa casuum* olivat eri kielissä perusuonteeltaankin erilaiset. Esim. latinan päätteitä vastasi-

vat englannissa yleensä prepositiot, suomessa sekä päätteet että post- ja prepositiot. (Padley, mts. 256—259.)

Ilmeisesti 1600-luvun suomen kielen oppikirjan sijaoppi perustui ajatukseen, että sija oli kielille yhteinen piilokategoria. Ratkaisevaa sen tunnistamisessa ei tällöin ollut »pääte tai päätteen puuttuminen, vaan nominaalijäsenen asema siinä asian-tilassa, jonka lause ilmaisee». Tarkkaavainen lukija alkanee huomata 1600-luvun kielioopin sukulaisuuden nykyisen generatiivin sijakielioopin kanssa. Edellinen teksti kaasuksen käsittämisestä piilokategoriaksi on muuten suora sitaatti Paavo Siron vuonna 1975 ilmestyneestä Sijakieliopista (s. 17).

Generatiivin kielioopin perusteiden ym-

märtäminen auttaa tajuamaan 1600-luvun kansalliskielten oppikirjojen sija-järjestelmää. Kun lähdetään esim. Fillmoren kuuden universaalin, semanttisen sijan systeemistä (Siro, mts. 15, 16), ei ole vaikeata käsittää, että latinan kuuden sijan merkitys- ja relaatiojärjestelmä voitiin 1600-luvulla katsoa universaaliksi, kaikkiin kieliin soveltuvaksi.

Yleensäkin 1600-luvun grammatikon ja nykyisen generatiivin kielioopin tutkijan välillä vallitsee periaatteellinen sukulaisuus: molemmilla on yleispäteväksi katsottu teoria lähtökohtanaan. Molemmat sovittavat kuvattavan kielen tämän teorian sa kehyksiin. Näin ollen se, joka kivittää Petraeusta, kivittää samalla huomaamattaan esim. Paavo Siroa.

Die frühen finnischen Grammatiken und die Sprachforschung des 20. Jh.

Sakari Vihonen

Für die Zeitgenossen waren die finnischen Grammatiken (Petraeus, *Linguae Finnicæ brevis institutio*, 1649; Martinius, *Hodegus Finnicus*, 1689) durchaus brauchbar. Schon im 18. Jh. nahm ihre Wertschätzung eindeutig ab: in der 1733 erschienenen *Grammatica Fennica* von Vhael hiess es, die früheren Grammatiken des Finnischen seien *ausserstande* gewesen, die *Besonderheit* der finnischen Sprache zu klären. Die Arbeit von Vhael sei deshalb als bahnbrechende Schilderung der finnischen Sprache anzusehen. Die Erforschung der finnischen Schriftsprache von Porthan bis Rapola hat sich der Einschätzung von Vhael angeschlossen und die finnischen Grammatiken des 17. Jh. als entweder völlig untauglich oder ihrer Aufgabe nicht gewachsen hingestellt.

Der Ansicht von Vhael über den Charakter der finnischen Grammatiken des 17. Jh. kann man auch heute zustimmen. Petraeus und Martinius unternahmen nicht einmal den Versuch, die

Besonderheit des Finnischen in dem Sinne zu schildern, wie es im 20. Jh. dann üblich wurde. Denn sie wollten klären, wie das Finnische zu den grammatischen Kategorien des Lateinischen passt, die als Universalien galten, gültig für die Beschreibung aller Sprachen. Modern ausgedrückt verwendete man im 17. Jh. die kontrastive, das Finnische mit dem Lateinischen vergleichende Methode, die nachwies, welche Form- und Bedeutungsäquivalente die lateinischen Formen im Finnischen haben. Im Prinzip dürfte dieses Verfahren mit der heutigen kontrastiven Forschung zusammenfallen, wo die Übersetzungsäquivalenz als Vergleichsprinzip gilt. Solange der Finnisch studierende Ausländer Latein wenigstens in der Schule gelernt hatte, war dies zweckmässig.

Die Grundlage der Kasuslehre von Petraeus und Martinius bildete das lateinische System der sechs Kasus. Im 17. Jh. ging man von dem Gedanken aus, dass der Kasus eine allen Sprachen

gemeinsame semantische Kategorie sei, die in den verschiedenen Sprachen auf unterschiedliche Weise realisiert wird. Bei der Identifizierung des Kasus war somit die Endung oder die Endungslosigkeit nicht wichtig; wesentlich war, die Stellung des Nomens im Satz zu identifizieren. Petraeus und Martinius identifizierten die Kasusfunktionen der finnischen Nomina aufgrund der lateinischen Übersetzungsäquivalente. Akkusative waren beispielsweise die Formen, deren Übersetzungsentsprechung der lateinische Akkusativ war (vgl. *meni Turcuhun — iuil Abogiam*). Die Kasuslehre des 17. Jh. ist verwandt mit der heutigen generativen Kasuslehre. Geht man z.B. aus von Fillmores System der sechs universalen semantischen Kasus, begreift man leicht,

dass das Bedeutungs- und Relationsverhältnis der sechs Kasus im Lateinischen im 17. Jh. auf alle Sprachen bezogen werden konnte. Auch sonst haben der Grammatiker des 17. Jh. und der Forscher der generativen Grammatik einiges gemein: beide gehen aus von einer als universal betrachteten Theorie, in deren Rahmen die Sprachbeschreibung eingepasst wird.

Osoite:

Anschrift:

*Jyväskylän yliopisto
Suomen kielen ja viestinnän laitos
Seminaarinkatu 15
SF-40100 Jyväskylä 10*